

ONDERZOEKSJOURNALISTIEK
RESEARCHPROCES VAN IDEE TOT VERHAAL

LUUK SENGERS (RED.)

*ONDERZOEKS-
JOURNALISTIEK*

RESEARCHPROCES VAN IDEE TOT VERHAAL

LANNOO | AMSTERDAM
CAMPUS | UNIVERSITY
PRESS

Dit boek kwam tot stand met de steun van:

Fonds Pascal Decroos
voor Bijzondere Journalistiek.

Info: www.fondspascaldecroos.org Katholieke Hogeschool Mechelen

FONDS PASCAL DECROOS
VOOR BIJZONDERE JOURNALISTIEK
fondspascaldecroos.org

D/2009/45/429 – ISBN 9789081489218 - NUR 813

Vormgeving: Wendy De Haes

Omslagontwerp: Jan Middendorp

© Luuk Sengers, Uitgeverij Lannoo nv., Tielt en Amsterdam University Press,
Amsterdam, 2009

LannooCampus maakt deel uit van de Lannoo Groep.

Alle rechten voorbehouden. Behoudens de uitdrukkelijk
bij wet bepaalde uitzonderingen mag niets van deze
uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een
geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar
gemaakt, door middel van druk, fotokopie,
microfilm, of op welke andere wijze dan ook, zonder
voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Uitgeverij LannooCampus
Naamssteenweg 201
B-3001 Leuven (België)
www.lannoocampus.com

Amsterdam University Press
Herengracht 221
1016 BG Amsterdam (Nederland)
www.aup.nl

‘If you want to achieve peace of mind and happiness, then have faith; if you want to be a disciple of truth, then search’ – *Friedrich Nietzsche*

‘The news is not funny, but getting it is!’ – *Michael Moore*

ONDERZOEKSJOURNALISTIEK

RESEARCHPROCES VAN IDEE TOT VERHAAL

DE AUTEURS

Luuk Sengers (red.)
Marcus Geers
Margo Smit
Henk van Ess
Michaël Opgenhaffen
Roger Vleugels
Marleen Teugels
Eric Hennekam
Peter Verweij
Tommy Kaas
Wim Criel
Mark Lee Hunter
Jeroen Smit

INHOUD

WEBSITE	11
OVER DE AUTEURS	12
INLEIDING	15
1. Passagiers	16
2. Bagage	16
3. Havens	17
4. Reisdoel	21
DANKWOORD	26
DEEL I. Het idee	27
<hr/>	
HOOFDSTUK 1. Zoek een onderwerp	28
Help, de wereld verandert!	
1. Alles is al eens gezegd	30
2. Waar is je lezer, kijker of luisteraar mee bezig?	31
3. Dagelijks leven	31
4. Conflict	34
5. Verandering	37
6. Leed	38
7. Een originele invalshoek	39
8. Journalistieke parameters	41
9. Houd je ogen en oren open	41
HOOFDSTUK 2. Kies een originele invalshoek	51
Je moet er maar op komen	
1. Creatieve attitude	52
2. Het creatieve denkproces	54
HOOFDSTUK 3. Formuleer een hypothese	65
Wat is het probleem?	
1. Liesje slaat Jantje?	69
2. Fenolen en weekmakers	73
HOOFDSTUK 4. Bedenk scènes	79
De ingrediënten van je verhaal	
1. Van hypothese tot scènes	81
2. Een klassieke scène	82

3. Zes fases	85
4. Boodschappenlijstje	89
DEEL II. De voorbereiding	95
<hr/>	
HOOFDSTUK 5. Zoek bronnen	96
Documenten en getuigen	
1. Bronnenkaart	97
2. Hoe vind je daders, slachtoffers en getuigen?	100
3. Hoe vind je documenten?	104
4. Strategie	110
HOOFDSTUK 6. Organiseer jezelf	116
Verzamelen en bewaren	
1. Snellezen	117
2. Snel aantekeningen maken	118
3. Snelschrijven	122
4. Aanvullende tips	123
5. Chronologie	124
6. Elektronisch bewaren	126
7. Onderzoeksdatabase	129
DEEL III. Het onderzoek	133
<hr/>	
HOOFDSTUK 7. Zoek op internet	134
Het ‘verborgen’ web	
1. Het zichtbare web	135
2. Het ‘verborgen web’	147
3. Betrouwbaarheid bepalen	152
4. Nieuws en onderwerpen zoeken	153
HOOFDSTUK 8. Zoek op sociale platformen	159
Wie is daar?	
1. Zoeken op naam	161
2. Zoeken op profiel	162
3. Zoeken naar netwerken	162
4. Zoeken naar informatie	164
5. Uitbouwen netwerk van ‘experten’	165
6. Crowdsourcing	166
7. Vinger aan de pols houden	166
8. Datingsites, Google Maps en Twitter	170

INHOUD	9
HOOFDSTUK 9. Doe een Wob-verzoek	176
Openbaarheid van bestuur	
1. Wobben in Nederland	176
2. Wobben in België	188
HOOFDSTUK 10. Zoek in archieven	196
Schatkamers vol documenten	
1. Hoe pak je het aan?	198
HOOFDSTUK 11. Zoek in databases	208
Precisiejournalistiek	
1. Welke data zijn er over mijn onderwerp en wie verzamelt die?	213
2. Hoe krijg ik data die niet op internet staan?	217
3. Hoe selecteer en organiseer ik de data?	219
4. Hoe zet ik data in een geografische kaart?	220
5. Hoe verbeeld ik een netwerk?	223
HOOFDSTUK 12. Interview als een onderzoeker	231
Een vriendelijk verhoor	
1. De voorbereiding	234
2. Het gesprek	241
3. Uit de tent lokken	248
4. Herinnering stimuleren	250
5. Onwaarheden opsporen	251
6. Andere problemen oplossen	253
HOOFDSTUK 13. Een onderzoek in de praktijk	256
Belgische topman in Deense porno	
DEEL IV. Het verhaal	267
<hr/>	
HOOFDSTUK 14. Vertel een verhaal	268
Een levensecht product	
1. Beelden	269
2. Spanning	275
3. Volgorde (structuur)	277
4. Onthulling	279
5. Kijkje achter de schermen	285
6. Meervoudige personages	287
7. Tot slot	288

HOOFDSTUK 15. Controleer je verhaal	289
Fouten en nuances	
1. Wat moet je checken?	293
HOOFDSTUK 16. Zoek een publiek	302
Nieuwe markten	
1. Hoe verkoop je je werk?	304
2. Een persoonlijk merk creëren	306
3. Het veranderende journalistieke landschap (en onze plaats daarin)	309
HOOFDSTUK 17. Een verhaal in de praktijk	316
Treurende bankiers	
BIJLAGE	325
STANDAARDVragen	326

WEBSITE

Alle links die in dit boek worden genoemd, staan overzichtelijk bij elkaar op een speciaal voor dit boek gemaakte website:

www.onderzoeksjournalistiek.eu.

Op deze site vind je verder:

- links naar journalistieke bronnen in Vlaanderen, Nederland en de EU;
- literatuurlijst;
- sjablonen en software om te downloaden;
- de volledige teksten van de verhalen die in dit boek als voorbeelden worden gebruikt.

OVER DE AUTEURS

LUUK SENGERS is zelfstandig journalist en docent researchtechnieken aan de Katholieke Hogeschool Mechelen. Hij geeft cursussen onderzoeksjournalistiek en interviewen via het Centrum voor Communicatie en Journalistiek in Utrecht en De Redactie in Amsterdam. Ook traint hij regelmatig redacties, onder meer in Oost-Europa. Luuk is bestuurslid van de Vereniging van Onderzoeksjournalisten (VVOJ) en medeoprichter van het Investigative Reporters Network Europe (IRENE). Hij werkte als sociaal-economisch redacteur bij onder andere de Geassocieerde Pers Diensten (GPD), *NRC-Handelsblad*, *Quote* en *Intermediair*. (www.luuksengers.nl)

MARCUS GEERS is creativiteitstrainer en innovatie-expert. Sinds 1984 geeft hij trainingen in het hanteren van creatieve vaardigheden. Hij ondersteunt organisaties en teams bij de ontwikkeling van een creatieve cultuur en coacht creatieve processen bij innovatieprojecten. Marcus wordt regelmatig gevraagd te spreken op congressen en bedrijfsevenementen. Hij trainde onder andere de redacties van *De Standaard*, *Het Financieel Dagblad*, BNR, *het Algemeen Dagblad*, de VRT, de Wegener-dagbladengroep en de Sanoma-tijdschriftengroep, en niet-journalistieke bedrijven en overheden in Vlaanderen en Nederland. (www.marcusgeers.be)

MARGO SMIT is onafhankelijk journalist en directeur van de Vereniging van Onderzoeksjournalisten (VVOJ). Tot juni 2009 werkte ze als programmamaker voor de KRO-tv-programma's *Reporter* en *Profiel*. Daarvoor werkte ze bij diverse nieuws- en actualiteitenrubrieken, onder meer *RTL Nieuws* en *TweeVandaag*. Haar KRO Reporter-uitzending over Ayaan Hirsi Ali leverde haar en haar collega's een nominatie op voor de Prix Europa (TV current affairs 2005). Margo is als praktijkdocent tv-journalistiek verbonden aan de Master Journalistiek van de Rijksuniversiteit Groningen. Ze is gastdocent bij de opleiding Internationale Research Journalistiek van de Katholieke Hogeschool Mechelen. (www.margosmit.nl)

HENK VAN ESS is onderzoeksjournalist en internettrainer en -consultant in Nederland, Vlaanderen, Duitsland, Groot-Brittannië en Canada. Hij is bestuurslid van de Vereniging van Onderzoeksjournalisten (VVOJ), waar hij zich bezighoudt met het openbaar maken en analyseren van digitale bronnen. Hij doceert internetresearch en digitale journalistiek aan de Universiteit van Amsterdam, de Erasmus Universiteit Rotterdam en de Katholieke Hogeschool Mechelen. Ook bouwt hij zelf regelmatig zoekdiensten, zoals in 2009 de 'Verpleeghuis top-100' van *de Volkskrant*. En hij beheert twee sites over internetresearch: www.voelspriet.nl en www.searchbistro.com.

MICHAËL OPGENHAFFEN is als docent-onderzoeker verbonden aan de masteropleiding journalistiek van Lessius/K.U.Leuven en de onderzoeksgroep Journalism Studies Antwerp (JOSTA). Hij is gespecialiseerd in het bestuderen van onlinenieuws.

Hij promoveerde in 2009 op een onderzoek naar het gebruik van multimedia, interactiviteit en hypertext in onlinenieuws en de impact hiervan op de objectieve en subjectieve kennis bij nieuwsconsumenten. Daarnaast bestudeert hij de onlinenieuwsmedia als bron voor journalisten en hoe Computer-Assisted Reporting kan bijdragen tot betere onderzoeksjournalistiek. In het kader hiervan geeft hij regelmatig workshops voor journalisten.

ROGER VLEUGELS is gespecialiseerd in openbaarheid van bestuur en in inlichtingendiensten. Hij geeft les in onderzoeksjournalistiek en in openbaarheid van bestuur (Wob en FOIA) op scholen voor journalistiek, op universiteiten en in-company in Nederland en een reeks Europese landen. Als juridisch adviseur vertegenwoordigt hij cliënten – persorganen maar ook ngo's, onderzoekers en particulieren – in Wob-zaken, zowel bij indiening van het verzoek als in bezwaar of beroep in rechtbanken of Raad van State. In totaal heeft hij sinds 1988 meer dan 2.500 Wob-zaken voor zijn cliënten gevoerd. Roger geeft het E-zine *Fringe Spitting* uit.

MARLEEN TEUGELS is lector-onderzoeker en freelancejournaliste. Ze doceert onderzoeksjournalistiek aan de Arteveldehogeschool en doet wetenschappelijk onderzoek naar de werkomstandigheden van journalisten. Ze hanteerde als eerste Belgische journalist de Wob in een dossier over de financiering van tabakspreventiecampagnes door de tabaksindustrie. De meeste van haar onderzoeksverhalen werden gepubliceerd in *Knack*. De artikelenreeks *Asbest, de seriemoordenaar* werd in 2007 bekroond met de Dexiaprijs en de VVOJ-prijs. Marleen is mede-initiatiefneemster van het Investigative Reporters Network Europe (IRENE). (www.irene-reporters.org)

ERIC HENNEKAM is gastdocent archiefonderzoek bij diverse hogescholen voor journalistiek en de postgraduaat opleiding Internationale Onderzoeksjournalistiek in Mechelen. Daarnaast geeft hij (CAR-)trainingen, workshops en lezingen en ondersteunt hij journalisten en schrijvers bij hun speurtocht naar documenten en archiefvormers. Via zijn website www.archieven.org kun je onder andere de Sport Archieven Databank en Het Archiefforum digitaal bezoeken. Hij beheert ook de site www.archiefzoeker.nl, een digitaal hulpmiddel voor journalisten en andere archiefonderzoekers. (Twitter: @erichennekam, <http://forum.archieven.org>)

PETER VERWEIJ is senior lecturer aan de School voor Journalistiek in Utrecht en heeft de leiding van het Nieuwe Media Lab van de school. Hij doceert nieuwe media en journalistiek, onder andere over het vinden van bronnen op internet en multimedia publishing op blogs. Als consultant heeft hij verschillende Nederlandse redacties getraind. In 2009 gaf hij drie maanden college aan de Rhodes University in Zuid-Afrika. Op dit moment is hij betrokken bij 'Investing in the Future', een project van Free Voice, gericht op verhoging van de kwaliteit van de journalistiek in het Midden-Oosten. (Twitter: @Peter_Verweij)

TOMMY KAAS is medeoprichter van DICAR, het Deense Internationale Centrum voor Analytical Reporting, waar hij vervolgens als trainer en redacteur heeft gewerkt. In 2006 richtte hij met Nils Mulvad een bedrijf op, Kaas & Mulvad, dat redacties en journalisten helpt bij het analyseren van grote hoeveelheden data. Tommy heeft vele journalisten getraind en samen met Deense en buitenlandse mediaorganisaties gewerkt aan verhalen op basis van CAR-technieken. Voorheen werkte hij als journalist, copy desk editor en assistant managing editor. Hij is co-auteur van een studieboek over geavanceerde internetresearch. (www.kaasogmulvad.dk)

WIM CRIEL studeerde rechten en was van 1972 tot 1976 advocaat aan de balie te Gent. Sindsdien werkt hij als bedrijfsjurist voor de N.V. Roularta Media Group, uitgever van onder andere de bladen *Knack*, *Trends*, *Le Vif/L'Express*, *Bizz* en *Belgian Business & Industrie*. In zijn functie van 'verantwoordelijk uitgever' begeleidt hij de redacties inzake alle kwesties van Mediarecht en voor het contentieux daarrond. Hij is actief in de beroepsfederaties, het Fonds Pascal Decroos en de Vlaamse en Franstalige Raad voor de Journalistiek. Hij is gastdocent Mediarecht aan verschillende hogescholen.

MARK LEE HUNTER is adjunct-professor aan INSEAD (bij het INSEAD Social Innovation Centre) en een *Maitre de conférences associé* bij het Institut Français de Presse (Université de Paris II). Hij heeft diverse prijzen gewonnen (onder andere van de IRE) voor zijn journalistieke werk én voor zijn studies over journalistiek. Mark schreef zes boeken en is hoofdauteur van het handboek *Story-Based Inquiry: A Manual for Investigative Journalists* (UNESCO, 2009), dat gratis kan worden gedownload van zijn website. (<http://markleehunter.free.fr>)

JEROEN SMIT werkte een aantal jaren als management consultant voor hij in 1990 als redacteur bij *Het Financieele Dagblad* begon. Vervolgens was hij chef economie van het *Algemeen Dagblad* en hoofdredacteur van het economisch weekblad *FEM*. Vanaf 2002 presenteerde Smit verschillende radioprogrammas bij BNR Nieuwsradio en was invalpresentator bij de televisierubriek NOVA. In 2004 verscheen van hem het boek *Het drama Ahold* (gelauwerd als het beste managementboek en het beste journalistieke boek), eind 2008 werd *De prooi, blinde trots breekt ABN Amro* van hem gepubliceerd. (www.jeroensmitenzo.nl)

INLEIDING

Er zijn journalisten die zich hebben gespecialiseerd in bepaalde researchtechnieken. Ze kunnen goed met databases overweg, ze weten de verste uithoeken van internet te vinden of ze kennen de finesses van de openbaarheidswetgeving. Anderen hebben succesvolle, bijna literaire boeken geschreven. Maar zij zijn schaars en hun drukke werk laat niet altijd toe dat ze lang stilstaan bij hun eigen werkmethode.

Anno 2009 bestond er in Vlaanderen en Nederland geen methode voor journalistiek onderzoek. Een journalist die zich voornam om iets te gaan uitspitten, moest zijn eigen weg zoeken, op basis van fragmentarische tips in – hoofdzakelijk Amerikaanse – handboeken, in hand-outs van conferenties en op enkele websites. Adviezen voor een *samenhangende* aanpak kon hij echter nergens vinden.

Hoe zoek je iets uit, stap voor stap? Dat wil zeggen: vanaf het begin (een ijzersterk onderwerp) tot het eind (een levendig verhaal)? Zonder belangrijke bronnen en informatie over het hoofd te zien? En dat liefst zo snel en efficiënt mogelijk?

Enkele specialisten hebben zich laten overhalen om mee te werken aan dit boek. Ze hebben zich ingespannen om hun vaardigheid niet alleen stapsgewijs toe te lichten, maar deze ook in verband te brengen met andere technieken. Het resultaat is een logisch stappenplan: een methode. In hoofdstuk 5 vind je een samenvatting van de methode.

Zoals er nog geen ‘methode’ bestond, zo was er ook nog nauwelijks een lexicon toen we aan dit boek begonnen. Alleen het begrip ‘onderzoeksjournalist’ is zeven jaar geleden doeltreffend omschreven door de Vlaams-Nederlandse Vereniging van Onderzoeksjournalisten (VVOJ). Maar wat verstaan we in de journalistiek onder een ‘hypothese’? Wat is een ‘primaire bron’? Wat is de definitie van een journalistiek ‘verhaal’? Soms hebben we leentjebuurtje gespeeld bij onze Amerikaanse collega’s, die al langer met het onderzoeksbijltje hakken. En andere keren hebben we onze eigen fantasie geraadpleegd. Hopelijk zijn de termen en definities die we hebben gekozen bruikbaar in het journalistieke onderwijs en in discussies over het vak.

Een methode laat zich niet bedenken; ze wil *ontdekt* worden. Met die gedachte gingen we op reis. En zoals voor elke reis, moesten we vooraf keuzes maken: Wie nemen we mee aan boord? Welke bagage is vereist? Welke havens doen we aan? En, het belangrijkste van alles: wat wordt het reisdoel?

1. PASSAGIERS

---

*Iedere journalist die besluit op eigen initiatief iets uit te zoeken,
is op dat moment een 'onderzoeksjournalist'*

Er zijn journalisten die het woord 'onderzoeksjournalist' op hun visitekaartje hebben laten zetten, maar slechts sporadisch een onderzoek afleveren. En er zijn redacteurs en verslaggevers die door volhardend speuren regelmatig fantastische onthullingen doen. Carl Bernstein en Bob Woodward noemden zichzelf geen 'onderzoeksjournalisten' voordat ze hun tanden zetten in de Watergate-inbraak.

Onderzoeksjournalist ben je niet, dat moet je keer op keer bewijzen. Iedere journalist komt af en toe in de verleiding om onderzoek te doen. Als het nieuws dat door zijn handen gaat vragen oproept die de hoofdrolspelers niet vooraf hebben willen beantwoorden. Dan kan hij ervoor kiezen – sommigen zeggen: hij heeft de beroepsplicht – om op onderzoek uit te gaan. En zodra hij dat doet, is hij een onderzoeksjournalist. (In dit boek gebruiken we, voor het gemak, steeds de persoonsvorm 'hij', maar uit ervaring weten we dat net zoveel vrouwen als mannen onderzoeksjournalistiek bedrijven!)

Zoals we met het woord 'onderzoeksjournalist' geen statische situatie willen aanduiden, zo doen we dat ook niet met het woord 'onderzoeksjournalistiek'. Met 'onderzoeksjournalistiek' bedoelen we niet een elitegezelschap van journalisten dat het geluk heeft van zijn bazen/opdrachtgevers fulltime op onderzoekspad te mogen gaan. We gebruiken het woord om te verwijzen naar een aanpak waarbij de journalist op eigen initiatief en met gebruik van moderne researchtechnieken probeert belangrijke feiten te onthullen die zonder zijn inspanning waarschijnlijk nooit openbaar zouden zijn gemaakt.

We volgen de definitie van de beroepsvereniging van onderzoeksjournalisten, de VVOJ:

⋮ Een onderzoeksjournalist probeert op eigen initiatief en door
⋮ systematisch onderzoek feiten aan het licht te brengen die anders
⋮ verborgen zouden blijven.

Door het eigen initiatief en de systematische aanpak verschilt onderzoeksjournalistiek van verslaggeving. Eigen initiatief wil zeggen: niet omdat een belanghebbende het dicteert. Systematisch wil zeggen: zo volledig en zorgvuldig mogelijk.

2. BAGAGE

Je hoeft geen ervaren rot te zijn om op een belangrijke onthulling te stuiten

Dit boek is geschreven voor zowel beginnende als ervaren onderzoeksjournalisten. Er zijn aan boord zowel luxecabines, als bunkbeds voor studenten. De technieken worden stapsgewijs uitgelegd, van basishandelingen tot geavanceerde toepassingen, zodat ieder aan boord kan klimmen op zijn eigen ervaringsniveau.

3. HAVENS

Een onderzoeksjournalist zoekt niet alleen informatie

Journalistiek is één lange zoektocht. De speurtocht begint al als je op zoek gaat naar een onderwerp en eindigt pas als je geen fouten meer in je eigen verhaal kunt ontdekken. Dit boek is ook zo opgebouwd: er zijn hoofdstukken over zoeken naar een onderwerp, zoeken naar bronnen, zoeken naar feiten, zoeken naar verhalen, zoeken naar oplossingen, zoeken naar fouten en tot slot: zoeken naar een publiek.

Aan het zoeken naar onderwerpen besteden we relatief veel aandacht, omdat de keuze van de onderwerpen en invalshoeken het verschil kan maken tussen stijgende en dalende oplages en kijkcijfers. Het is belangrijk dat lezers, kijkers en luisteraars zich herkennen in onze verhalen (zie verderop.)

Het zoeken naar bruikbare en betrouwbare bronnen is een vak apart. Sommige journalisten zien dit slechts als een klein tussenstationnetje op weg naar het echte werk: het interviewen. Maar in werkelijkheid wordt op dit stationnetje bepaald of de trein met zijn neus in de goede richting of op een dwaalspoor wordt gezet.

Met zoeken naar verhalen bedoelen we de speurtocht naar elementen (details) die je later nodig hebt om je onderzoek in een aantrekkelijk verhaal te verpakken.

Zoeken naar oplossingen doen journalisten te weinig, waardoor ze vaak het verwijt krijgen dat ze negatief zijn. We kunnen iets aan dat imago doen door niet alleen op problemen te wijzen, maar ook de verantwoordelijkheid te nemen om naar oplossingen te zoeken.

Het zoeken naar fouten voorkomt aanvaringen en juridische procedures.

Het zoeken naar een publiek ten slotte is tegenwoordig veel minder vanzelfsprekend dan enkele jaren geleden. Door het feit dat redacties de laatste jaren alle ‘franje’ hebben wegbezuinigd (en daartoe rekent een aantal hoofdredacteuren helaas ook onderzoeksjournalistiek), nemen steeds meer journalisten hun toevlucht tot alternatieve structuren om hun onderzoekswerk te publiceren. In de Verenigde Staten worden op dit moment opvallend veel onderzoeksverhalen gepubliceerd door non-profitorganisaties zoals het Center for Public Integrity (www.publicintegrity.org), het Center for Investigative Reporting (www.centerforinvestigativerepor-

ting.org) en ProPublica (www.propublica.org). In Groot-Brittannië is in de zomer van 2009 The Bureau of Investigative Journalism opgericht door ontevreden (onderzoeks-)journalisten. In Vlaanderen en Nederland vinden steeds meer collega's de weg naar fondsen die bereid zijn onderzoeksjournalistiek te steunen, zoals het Fonds Pascal Decroos (www.fondspascaldecroos.org).

Mark Hunter, journalist en professor aan business school INSEAD, is een van de mensen die momenteel op basis van voornoemde ervaringen probeert een gezond 'businessmodel' voor onderzoeksjournalistiek te ontwikkelen. Hij geeft alvast een voorproefje in het laatste hoofdstuk van dit boek.

*Een journalist die serieus onderzoek wil doen,
moet leren werken met databases*

Internet is feitelijk een verzameling databases. Wie dat eenmaal inziet, gaat veel doelgerichter zoeken op het web. Maar hoeveel journalisten komen niet verder dan Google? En hoeveel journalisten kunnen overweg met zelfs een eenvoudig databaseprogramma als Excel?

Dat het Nederlandstalige journalisten schort aan kennis van informatietechnologie, kwam in 2003 aan het licht in een VVOJ-rapport, *Lesmateriaal voor Computer Assisted Reporting* (http://www.vvoj.nl/publicaties/lesmateriaal_car). Voor het zoeken, ordenen, verwerken en converteren van informatie werden de mogelijkheden van pc en internet onvoldoende benut.

Nu, jaren later, is dat nog niet veel anders. Voor de NVJ schreef Henk van Ess een samenvatting van een zes jaar durend onderzoek naar journalistiek en internet (<http://www.nvj.nl/internetonderzoek/journalistiek-en-internet-samenvatting.html>). Een ruime meerderheid van de ondervraagde journalisten volgde nooit een internetcursus – en dat terwijl het web nog volop in beweging is!

In de Verenigde Staten en in Scandinavië bewijzen onderzoeksjournalisten dagelijks dat het doorvlooiën van databases een lucratieve bezigheid is die tot primeurs leidt. In Vlaanderen en Nederland zijn er nog maar weinig voorbeelden – enkele spraakmakende zijn opgenomen in dit boek.

Op de sites van Amerikaanse onderzoeksjournalisten kom je de afkorting CAR zó vaak tegen, dat je zou kunnen denken dat ze auto's verkopen. CAR staat voor Computer-Assisted Reporting. Journalistiek met de computer. *Alsof journalistiek zonder computer óók een optie is!* Henk van Ess merkte in dit verband eens op dat Computer-Assisted Reporting net zo'n open deur is als computer-assisted farming of computer-assisted nursing. Maar als je de geschiedenis van Computer-Assisted Reporting kent, dan snap je misschien waarom zo'n ouderwets begrip nog steeds in ere wordt gehouden.

Aan de wieg van CAR stonden drie mannen die nog steeds een stempel drukken op de onderzoeksjournalistiek: Philip Meyer, James Steele en Donald Barlett. Begin jaren zeventig, toen journalisten nog op typemachines hamerden, leerden zij zichzelf werken met een IBM-mainframe computer. Zij werkten toen op de redactie van de *Philadelphia Inquirer*. Vreemd aangestaard door collega's zetten zij data op 'ponskaarten' die ze vervolgens aan de machine voerden. In 1973 publiceerden ze hun eerste gezamenlijke verhaal op basis van computeranalyse: een zevendelige serie (25.000 woorden!) over onrechtvaardigheden in de rechtspraak in Philadelphia, de vierde stad van de Verenigde Staten.

Ze hadden van ruim duizend burgers die in 1972 hadden moeten voorkomen voor gewelddadige vergrijpen (moord, verkrachting, gewelddadige beroving en mishandeling) uit openbare documenten gegevens verzameld zoals geslacht, leeftijd, ras, kenmerken van het slachtoffer, de plaats van het delict, enzovoort. Vervolgens hadden ze die data in de computer gestopt, geselecteerd en geordend. Met opmerkelijke uitkomsten, zoals dat zwarten voor dezelfde geweldsdaaden eerder en langer werden opgesloten dan blanken. De artikelenreeks was goed voor een explosieve oplagestijging van de *Inquirer*.

Barlett en Steele schrijven samen nog steeds de sterren van de hemel, tegenwoordig voor *Vanity Fair* (www.barlettandsteele.com). Philip Meyer stapte later over naar de wetenschap, als hoogleraar journalistiek aan de University of North Carolina in Chapel Hill. Hij schreef verschillende gezaghebbende boeken over wetenschappelijke methoden in de journalistiek. Zijn eerste boek, *Precision Journalism*, uit 1972, wordt gezien als een waterscheiding in de moderne journalistiek. Daarin zette hij zich af tegen de, in zijn ogen wat gemakzuchtige kunstzinnige aanpak van het *New Journalism*. 'Some practitioners of the "new journalism" took to making up their facts in order to keep up with the deadline pressures', schreef hij. 'Others stopped short of making things up, but combined facts from different cases to write composite portrayals of reality that they passed off as real cases. Despite the problems, the new nonfiction remains an interesting effort at coping with information complexity and finding a way to communicate essential truth. It pushes journalism toward art. Its problem is that journalism requires discipline, and the discipline of art may not be the most appropriate kind. A better solution is to push journalism toward science, incorporating both the powerful data-gathering and analysis tools of science and its disciplined search for verifiable truth.'

Push journalism toward science. Dat is wat er sindsdien is gebeurd. Binnen de IRE werd een speciale afdeling voor computergestuurde research opgericht, het National Institute for Computer-Assisted Reporting (www.nicar.org). Een Europees zusje, het European Center for Computer-Assisted Research (www.eccar.org), is net geboren en moet nog groeien.

In Nederland werden in 1997 de eerste stappen gezet door Marian Agerbeek (later de eerste VVOJ-voorzitter), die de rapporten van de onderwijsinspectie in databaseprogramma's ging analyseren en op basis daarvan in haar krant *Trouw* elk jaar de beste en slechtste scholen van Nederland kon onthullen (het zogenoemde 'schoolprestatieonderzoek'). *NRC Handelsblad* pakte de mappingtechniek op en heeft de afgelopen jaren verschillende verhalen gepubliceerd met kaarten waarin data waren verwerkt.

Tegenwoordig heeft vrijwel iedereen in elk geval Excel op zijn computer. 'Journalistiek was nog nooit zo opwindend als nu', riep Jim Steele een aantal jaren geleden op een conferentie. Studenten leren al met spreadsheets werken voordat ze op redacties aan de slag gaan. Het lijkt daarom wat potsierlijk om 'computergestuurde journalistiek' nog steeds als een aparte discipline te onderscheiden. Maar zolang nog niet alle journalisten met databases kunnen omgaan, houden we het begrip erin!

In de Nederlandse taal is er nog maar één (overigens zeer goed) boek over CAR: *Sprekende cijfers – Technieken voor Computer Assisted Reporting*, door Bartel Volckaert en Daniël Van Nijlen. Met zeer uitgebreide hoofdstukken over Internet en Data hopen wij met dit boek een nuttige aanvulling te geven.

Een serieuze onderzoeksjournalist doet regelmatig een beroep op de Wet Openbaarheid van Bestuur

We zijn gewoon om van het Wobben in Nederland te zeggen dat we het weinig doen; dat er verhoudingsgewijs veel geweigerd wordt; dat er een toenemende obstructie is. Allemaal waar, maar het is ook waar dat we wereldwijd in de top zitten met zowel het relatief grote aantal op die Wob gebaseerde journalistieke onthullingen als ook qua politieke impact van die onthullingen. Iedereen kent de onthullingen over Irak, over de verborgen kosten van de Oranjes en over de Catshuisbrand; allemaal items waarin Wob-verzoeken een cruciale rol speelden.

Dit gunstige beeld komt doordat de Nederlandse pers bovengemiddeld goed en vooral volhardend Wobt. Het kan echter beter, veel beter. Het mag ook vaker. De Nederlandse pers Wobt in vergelijking met de Angelsaksische en de Scandinavische landen weinig (maar in vergelijking tot België, Duitsland en de Romaanse landen veel). In totaal zijn er in Nederland verhoudingsgewijs 9 keer minder Wob-procedures dan in het Verenigd Koninkrijk en 70 keer minder dan in de Verenigde Staten.

Een structureel en daarenboven ook nog groeiend probleem is het hoge aantal weigeringen en de obstructies. Dit is sinds de komst van de kabinetten Balkenende fors toegenomen. Vooral de huidige regering maakt het bont. Het heeft openbaarheid een lage beleidsprioriteit gegeven – in tegenstelling tot Barack Obama die on-

middellijk na zijn ambtsaanvaarding beloofde het landsbestuur veel transparanter te zullen maken.

Bovendien lost de Nederlandse regering het probleem van de termijnoverschrijdingen niet op door meer ambtenaren, maar door het verlengen van de beslistermijn. Een belachelijke maatregel die slechts eenmaal lucht geeft, maar ons verder in één klap terugwerpt naar het niveau van landen met de slechtste Freedom of Information Acts – letterlijk naast Zimbabwe.

Alleen door regelmatig te Wobben kunnen we dat tij keren. Dat geldt in versterkte mate voor Vlaanderen, waar de overheid nog minder gewend is om Wob-verzoeken te krijgen van journalisten.

4. REISDOEL

---

*Het doel van de journalist is niet om een artikel of uitzending te maken,
maar om een verhaal te vertellen*

Als je wilt dat het publiek je onthulling onthoudt, moet je deze verpakken in een *verhaal*. Een menselijk verhaal maakt meer indruk dan een droge opsomming van (schokkende) feiten. Verhalen zijn onverminderd in trek: kijk maar naar de belangstelling voor films, romans, opera's, musicals, reality-tv, soaps, detectives, tv-series en weblogs (die vaak ook persoonlijke verhalen bevatten).

De traditie om verhalen te vertellen, is ook al zo oud als de mensheid. Alleen journalisten zijn relatieve laatkomers in dit 'vak'. Pas sinds de jaren 1950 durven journalisten zich aan de klassieke verhaalstructuur te wagen. Ze hebben wel direct een onuitwisbare indruk gemaakt! Tom Wolfe, Hunter S. Thompson, Truman Capote en Gay Talese effenden in de jaren zestig het pad voor een stroming die (dankzij Wolfe) bekend werd als *Nieuwe Journalistiek* (New Journalism): journalistiek met literaire elementen.

Beslist niet iedere journalist die met de stroming in verband werd gebracht, kon zich vinden in de pretentieuze poeha van Wolfe. En het is ook zo dat er al in het begin van de negentiende eeuw journalisten waren die flirtten met de literatuur (zoals Upton Sinclair). Maar zeker is dat zonder de Nieuwe Journalistiek-beweging de meeste journalisten nu nog als boekhouders feiten op stapeltjes zouden leggen.

Noord-Amerika was eind jaren 1990 al aan zijn *tweede* golf nieuwe journalistiek bezig (*New New Journalism*), met jonge vertegenwoordigers als Jon Krakauer (*In de ijle lucht, De wildernis in*) en Eric Schlosser (*Fast Food Nation*), toen het zaad ook in Vlaanderen en Nederland ontkiemde. Geert Mak (*Hoe God verdween uit Jorwerd*), Frank Westerman (*El negro en ik*), Annejet van der Zijl (*Sunny Boy*) en Jeroen Smit (*Het Drama Ahold en De Prooi*) zijn enkele voorbeelden van journalisten